

ELIAS K. PETROPOULOS, *Hellenic Colonization in Euxine Pontos. Penetration, early establishment and the problem of the "emporion" revisited*, BAR International Series 1394, Oxford, 2005, 181 p.

În prestigioasa serie *BAR* a mai apărut o lucrare care, fără îndoială, va atrage atenția specialiștilor. Este vorba despre teza de doctorat a colegului grec Elias K. Petropoulos, susținută în iunie 1999 la Universitatea de Stat din Moscova și dezvoltată ulterior, în vederea pregătirii pentru tipar, pe baza unei bibliografii sporite și a discutării quasi-exhaustive a rezultatelor recente ale cercetărilor arheologice din zona circumponctică și regiunea mediteraneană.

Beneficiind de o bursă din partea Centrului de Studii Pontice (KE.PO.ME) și a Ministerului Afacerilor Externe a Greciei, autorul a urmat un curs pregătit de studiere a limbii ruse, în 1989-1990, la Universitatea „M. V. Lomonosov”, după care a continuat nouă ani studiile la aceeași Universitate, unde a avut privilegiul de a fi îndrumat pe drumul anevoios spre performanța științifică de specialiști și profesori de excepție precum V. I. Kouzistchin, Ju. G. Vinogradov, A. A. Maslennikov, T. L. Blavatskaya ș.a. La începutul carierei de cercetare, după susținerea tezei de doctorat, a fost sprijinit, mai cu seamă, de profesorul John K. Papadopoulos de la Universitatea din Los Angeles și de dr. Dimitrios V. Grammenos, directorul Muzeului de Arheologie din Thessalonik și fost director al Institutului de Arheologie al Greciei de Nord. Împreună cu ultimul, Elias K. Petropoulos a editat trei tomuri, în care se regăsesc rezultatele cele mai recente ale cercetărilor legate de așoiciile grecești din bazinul pontic: *Ancient Greek Colonies in the Black Sea*, Vol. I-II (1429 p.), Thessalonik, 2003 și *Ancient Greek Colonies in the Black Sea -2*, BAR International Series, Oxford (în curs de apariție). Prin aceste câteva dute legate de curriculum-ul autorului am vrut să atragem atenția asupra faptului că,

în mod evident, avem a face cu un specialist avizat, stăpân pe problematica studiată și pe instrumentele de lucru, capabil să se afirme printr-o lucrare de sinteză referitoare la un subiect deloc la îndemâna oricui. În plus, colegul Petropoulos reușește să îmbine într-un mod fericit rezultatele cercetărilor obținute de școala rusă (respectiv sovietică) cu tradițiile de cercetare ale școlilor occidentale (mai ales ale școlii engleze).

Cartea recenzată are ca principal obiectiv descrierea cât mai minuțioasă a problemei *emporion* din bazinul pontic, prin valorificarea celor mai noi date arheologice, rediscutarea izvoarelor literare și cu luarea în considerație a tradiției mitice sau a unor informații epigrafice. Perioada studiată începe cu apariția primelor *emporitai* (locuitori ai *emporion*), către jumătatea secolului VII a.Chr., și se încheie cu momentul întemeierii primelor *apoikiai* cu statut de *poleis*, către 590-580 a.Chr. Așa cum afirmă autorul însuși (p. VII): „ideea centrală, axul principal al structurii și coeziunii lucrării constau în identificarea problemei și reamintirea nevoii de a reevalua unele probleme de bază ale practicii coloniale, plecând de la succesele obținute de arheologia contemporană în regiunea circumponctică”.

După prologul succint semnat de cunoscutul cercetător praghez Jan Bouzek și după prefața și cuvintul de mulțumire ale autorului, ni se oferă o scurtă prezentare a surselor scrise și arheologice (p. 1-6). În prima parte sunt menționate izvoarele literare citate, mai mult sau mai puțin frecvent, pe parcursul întregii cărți: Homer, Hesiod, Aristeas din Prokonessos, Hekataios din Milet, Herodot, Hippocrates, câteva *periploi*, Scyntnos din Chios, Claudios Ptolemaios, Plinius și unii poeți latini. Sunt amintite contribuțiile mai multor autori moderni la studierea surselor

literare, între care de o mențiune aparte se bucură culegerea lui V. V. Latyshev, *Scythica et Caucasica e veteribus scriptoribus Graecis et Latinis*, Vol. I-II, Sankt Petersburg, 1893-1906. În această ordine de idei, s-ar fi impus și menționarea celei mai complete și mai pertinente analize a tradiției literare legate de regiunile nord-pontice, datorate lui M.I. Rostovtzeff (*Skythien und der Bosphorus*, I: *Kritische Übersicht der schriftlichen und archäologischen Quellen*, Berlin, 1931, p. 3-128).

Partea introductivă mai cuprinde câteva observații judicioase privind materialul arheologic, considerat, pe bună dreptate, sursa cea mai importantă la studierea temei în discuție. Tocmai de aceea, în opinia noastră, acest subcapitol ar fi putut fi, poate, ceva mai dezvoltat. Totodată, la scutul istoric al cercetărilor arheologice desfășurate la Berezan (p. 3) s-ar fi impus citată și lucrarea fundamentală a lui I.V. Tunkina, *Russkaja nauka o klassicheskikh drevnostjakh Juga Rossii (XVIII – seredina XIX v.)*, Sankt-Petersburg, 2002.

Inscripțiile sunt prezentate foarte succint, la modul general, de o remarcă aparte bucurându-se doar importantul document descoperit în 1990, lângă satul Vetren, în apropiere de Plovdiv, și conținând informații prețioase referitoare la organizarea internă a *emporion*-ului de la Pistoros.

În „Istoriografia problemei” (p. 6-13) sunt discutate cele trei teorii importante ale colonizării întâlnite în literatura de specialitate rusă și sovietică (teoria comercială, modelul așa-numitei „căi duble” de contact între greci și aborigeni și teoria agrară), discuția fiind purtată în planul de ansamblu al istoriografiei. Lucrarea lui V. P. Jaylenko, *Grecheskaya kolonizatsiya VII-III vv. do n.e.*, Moscova, 1982, care oricum transpore încă din primele fraze ale acestui subcapitol, s-ar fi impus citată încă de la p. 6-7. Pe de altă parte, pare oarecum supraplicitată importanța cărții lui A. A. Iessen, *Grecheskaya kolonizatsiya Severnogo Prichernomorja*, Leningrad, 1947, apreciată de autor drept *exceptionally interesting study* (p. 10), fără a ține cont și de substratul ideologic al acestei lucrări, care a provocat anumite distorsiuni ale demersului de reconstituire istorică.

Substanța cărții analizate în aceste rânduri este conferită de cele două capitole, împărțite în mai multe subcapitole, care primum dezbaterii științifice două probleme complexe de real interes. În capitolul I, intitulat „Cele mai timpurii mărturii arheologice ale prezenței grecești în nordul Pontului Euxin (secolul VII – primul sfert al secolului VI a.Chr.” (p. 15-74), Elias K. Petropoulos oferă o analiză sistematică și exhaustivă, prima de acest gen după cunoștința noastră, a materialului arheologic – în special ceramic – care permite, până la un punct, corelat surselor literare, tradiției mitologice și prin comparație cu alte zone geografice, schițarea unui tablou istoric al relațiilor dintre greci și populațiile locale în perioada precolonială și la începutul mișcării de colonizare a acestor ținuturi. În acest sens, ne apare relevantă chiar împărțirea în următoarele subcapitole: I-a) Pătrunderea

grecilor în bazinul Pontului Euxin în perioada timpurie, I-b) Opinii ale cercetătorilor moderni referitoare la diferite probleme legate de istoria timpurie a țărmului nordic al Mării Negre, I-c) Evidența arheologică timpurie privind colonizarea greacă a litoralului de nord al Mării Negre, I-d) Ceramica greacă din al doilea sfert al secolului VII a.Chr., I-e) Ceramica greacă din al treilea sfert al secolului VII a.Chr., I-e) Ceramica greacă din ultimul sfert al secolului VII a.Chr., I-f) Ceramica greacă de la sfârșitul secolului VII – începutul secolului VI a.Chr., I-h) Unele concluzii deduse pe baza studierii evidenței arheologice timpurii.

Descoperirile arheologice din perioada precolonială, sistematizate și sub forma unui tabel (p. 61), fără a fi numeroase și fără a permite formularea unor concluzii tranșante, permit totuși deducerea existenței unor contacte sporadice dintre greci cu etnii din lumea pontică încă din perioada miceniană târzie. Astfel, și tradiția mitică (Argonauții, Medeea, Odysseu, hiperboreeni) are nșprezentă ecouri ale acestor prime contacte, având la bază întâmplări legate de începuturile navigației grecești în Pontul Euxin.

Materialul ceramic datat din al doilea sfert al secolului VII până la începutul secolului VI a.Chr., la fel sistematizat, într-o manieră sugestivă, sub forma unui tabel (p. 66-68), provine din numeroase așezări de pe litoralul nord-pontic sau din regiunea de stepă și sllvostepă: Berezan, Nemirovo, Boltyshka, Belsk/Gelonos, Zhabotin și împrejurimile, curganul Temir-Gora, curganul Filatovka, Pozharnaya Balka, Pasterskoe, Taganrog, Yagorlyk, Repyakhovataya Mogila, Trakhtemirov, Tarasova Gora, Kryvorozhye, Novotherkassk, Olbia, curganul Kolomak, curganul Tsoukour, Nymphaeum, Panticapaeum, Hermonassa, Alekseevka, Novozavednoe II, mormântul Khapry, curganul Krasnogorovka III. Obiecția majoră legată de acest prim capitol s-ar referi la lipsa quasi totală a materialului ilustrativ, excepție făcând cele două planșe cu fragmente de ceramică grecească din așezarea de la Nimirovo (p. 45 și 47). Salutăm faptul că autorul apelează în repetate rânduri și la unele rezultate de ultimă oră ale cercetării românești, dar ținem să precizăm că în cartea noastră (*Populația zonei nordice și nord-vestice a Pontului Euxin în secolele VI-I a. Chr pe baza izvoarelor epigrafice*, Iași, 2004, p. 81), scriind despre teoria „colonizării duble” noi invocam argumente de ordin filologic, istoric și arheologic aduse împotriva acestei teorii, cu referire la litoralul sud-pontic, și nu discutăm despre „colonizarea dublă” la Dunărea de Jos (întemeierea așezării Orgame urmată de cititoria Histriei), așa cum suntem citați de Elias K. Petropoulos. Mai semnalăm, în treacăt, că numele M. Mănucu-Adameșteanu nu apare nici odată scris corect (vezi, spre exemplu, p. 25, 26, 42). La fel, numele R. Rolle apare ca R. Rollet (p. 4, 5, 108). Dar aceste observații de amănunt nu diminuează în nici un fel valoarea de ansamblu a lucrării sau a capitolului discutat.

Capitolul II, intitulat „Problema «emporion-ului» (port pentru comerț): caracteristici principale și particularități

în tradiția literară antică”, readeuce în discuție problema existenței unei „faze emporiale” în procesul de colonizare a ținuturilor de la nordul Mării Negre, subiect care, către sfârșitul anilor '80 ai secolului trecut, părea să fi ajuns la o aporie în istoriografia sovietică. Colonizarea pontică și cea nord-pontică în speșin sunt discutate pe fondul de ansamblu al mișcării de colonizare grecești. Ca atare, autorul porcede la o analiză complexă, interesantă și convingătoare, în opinia noastră, a problemei *emporion*-ului în contextul lumii grecești: II-a) Opinii de cercetare recente privind semnificația termenului „emporion” („port comercial” sau „loc pentru comerț”, II-b) *Emporion*-ul în cărțile lui Herodot, II-c) „Emporion”-ul în bazinul mediteranean, II-d) Herodot I, 165: *emporion*-ul Oinoussai, II-e) Herodot II, 178-179: *emporion*-ul/polis Naukratis, II-f) *Emporion*-ul în cartea a patra a „Istoriilor” lui Herodot, II-g) Un monument epigrafic unic din arealul tracic, II-h) *Emporion*-ul din Chersonesul Tauric, II-i) Unele concluzii referitoare la studierea termenului „emporion” și a problemei „perioadei emporiale”.

Cercetarea întreprinsă permite autorului să conchidă că *emporion*, inclusiv cele din regiunile nord-pontice, aveau caracterul specific unor așezări permanente. Pe de o parte, acestea erau porturi sau locuri într-un oraș unde aveau loc schimburile comerciale. Pe de altă parte, *emporion*-ul putea desemna un loc amenajat în afara Greciei, în vecinătatea etniilor bășinașe, cu scopul de a se apropia de acestea în perspectiva unor viitoare schimburi

comerciale. Autorul oferă și o conotație a termenului de *emporion* dedusă pe baza propriilor investigații și anume, ar fi vorba despre o așezare caracterizată de organizarea politică rudimentară a unei colonii. Elias K. Petropoulos conferă unei astfel de așezări, întemeiate de un număr mic de coloniști greci stabiliți în noile ținuturi în scopul unei locuiri permanente, adaptate la noile condiții, numele de *emporion* sau proto-colonie. „Faza emporială” ar fi o perioadă de acomodare a grecilor la condițiile locale în scopul întemeierii vitoarelor colonii.

Lucrarea se încheie printr-un epilog, în care autorul reia principalele concluzii deduse pe baza cercetării întreprinse, printr-o bogată listă bibliografică și un indice general. Chiar dacă această carte, așa cum recunoaște autorul însuși (p. 130) nu încheie discuția legată de problema pătrunderii timpurii a elenilor în bazinul Pontului Euxin sau pe cea referitoare la *emporion* și la așa-numita „fază emporială”, ea aduce, în mod cert, un plus de claritate la cunoașterea unor aspecte atât de complexe și controversate. În aceeași ordine de idei, discuția a fost relansată, în așteptarea unor noi mărturii arheologice relevante și a reacțiilor din partea specialiștilor interesați, care, fără îndoială, nu vor întârzia să apară. Nu ne rămâne decât să-l felicităm pe colegul Petropoulos pentru această reușită istoriografică și să-i urăm putere de muncă pentru viitoare lucrări de valoare.

VICTOR COJOCARU